

Sota les botes de Hitler **Berguedans als camps de concentració nazis**

Daniel Montaña i Josep Rafart

COL·LECCIÓ MEMÒRIA, 3
(CENTRE D'ESTUDIS D'AVIÀ)

Sota les botes de Hitler

Berguedans als camps
de concentració nazis

Daniel Montaña Buchaca
i Josep Rafart Canals

Amb el suport de:

Primera edició: octubre de 2022

© dels textos: els autors

© d'aquesta edició:
9 Grup Editorial
Cossetània Edicions
C. de la Violeta, 6 - 43800 Valls
Tel. 977 60 25 91
cossetania@cossetania.com
www.cossetania.com

Centre d'Estudis d'Avià
Av. de Pau Casals, 22 - 08610 Avià
c.e.avia@telefonica.net
ceavia.blogspot.com

Disseny i composició: 3 x Tres

Impressió: Romanyà Valls, SA

ISBN: 978-84-1356-217-9

DL T 951-2022

No és permesa la reproducció total o parcial d'aquest llibre, ni la seva incorporació a un sistema informàtic, ni la seva transmissió en cap forma ni per cap mitjà, sigui electrònic, mecànic, per fotocòpia, per gravació o altres mètodes, sense el permís previ i per escrit dels titulars del *copyright*.

*És una tasca més àrdua honorar la memòria
dels éssers anònims que no la de les persones cèlebres.
La construcció històrica es consagra a la memòria
dels qui no tenen nom.*

WALTER BENJAMIN

*C'est en Espagne que ma génération a appris que
l'on peut avoir raison et être vaincu, que la force
peut détruire l'âme et que, parfois, le courage
n'obtient pas de récompense.*

ALBERT CAMUS

*Tots, botxins i víctimes, eren burilles humanes.
Els uns ho eren sempre. Els altres creien
que imitant les formes dels qui tenien
el poder passaven a ser homes.
No s'adonaven que no eren sinó objectes
dins dels inferns de la bestialitat i la degradació.*

MONTSERRAT ROIG

Agraïments

Aquest treball no hauria sigut possible sense l'escalf dels companys del Centre d'Estudis d'Avià i la col·laboració desinteressada de moltes persones que ens han ajudat a buscar dades, connectar amb familiars i trobar documentació i material de tota mena. A tots ells els donem les gràcies.

En primer lloc, agraïm la confiança que han dipositat en nosaltres tots els familiars de deportats que han acceptat de ser entrevistats: Andreu Barberà Santies, Xavier Bella Redondo, Ramon Bertran Armengol, Antoni Blesa Abad, Joan Boix Pous, José Bravo Fernández, Mònica Brull Pester, Jordi Brull Royo, Jordi Calsina Pons (†), Josefina Camprubí Clotet, Marc Dautan, Aina Duró Sans, Salvador Eugenio Ventura, Alba Fernández Ruiz, Manel Garriga Dalmau, Maria Àngels Jordà Bonada, Pilar Latrilla Sala, Josefina Madrid Simon, Josep Masanés Garcia, Neus Masanés Santcliments, Antoni Pericé Arderiu, Jordi Plana Pey, Roser Pous Costa, Rosa Puig Sañas, Josep Roma Cunill, Maria Alba Rotchés Garriga, Joan Rubió Rius, Montserrat Ruiz Flotats, Marcel Sabata Suñé, Ester Sala Méndez, Xavier Santandreu Jordà, Pepita Simon Camprubí, Hortènsia Simon Pursals, Salvador Solà Casals, Mònica Soler Calvo, Herminia Soler Valero i Rosa Toran Belver.

Agraïm d'una manera molt especial les gestions continuades i eficaces de Montserrat Fígols Gabarró, del Centre d'Estudis d'Avià, i de Montserrat Soler, d'Òmnium Cultural.

Agraïm les aportacions i escrits d'Isabel Escribano Rota i Pere Puig Rossell.

Agraïm la col·laboració de totes les persones que ens han facilitat contactes amb familiars de deportats, han aportat informacions i documents i ens han ajudat en qualsevol fase de la recerca: Joaquim Aloy,

Josep Artero, Jaume Bascompte, Benito Bermejo, Sandra Bernal, Pere Boixader, Josep Burniol Creu, Jordi Calaf Garcia, Joan Manuel Calvo Gascón, Emilio Calvo, Josep Cara, Roser Casals, Montserrat Casals, Montserrat Comellas, Josep Costa Farràs, Florenci Crivillé, Jaume Farràs, Joan Garcia, Teresa Garriga Oriols, Antoni Gol, Jordi Guixe, Mercedes Huerta, Pere Manzanares, Lluís Mills Vaqué, Margarita Miras Garcia, Xavier Pedrals, Josep Albert Planes, Jordi Pons, Montserrat Pumareta, Joan-Xavier Quintana, Benigne Rafart Canals, Roser Ripoll, Juan Pedro Rodríguez Hernández, Jordi Rosell, Núria Rosell, Genís Rovira, Anna Rubio, Albert Rumbo, Rosa Salvadó Rumech, Ferran Sánchez Agustí (†), Ramon Soler, Dolors Subirana, Llibert Tarragó Esteve, Jordi Torner, Basilia Torres, Divina Torrecasana, Joan Tuneu, Lluís Vall, Xavier Valls, Mireia Vidal, Rosa Vila i Ramon Viladés.

Justificació

Arran de la reedició per part del Centre d'Estudis d'Avià (Berguedà) del llibre *Josep Simon i Mill. Quatre anys, tres mesos i onze dies a Mauthausen*, de Joan Ballarà, vam constatar el desconeixement generalitzat que existeix sobre la majoria de les persones de la nostra comarca que van patir les atrocitats dels camps d'extermini nazis i sobre les que, d'una manera o altra, es van enfrontar al nazisme. En molts casos, els noms de les víctimes d'aquella barbàrie han quedat oblidats fins i tot al seu poble. D'una manera conscient o inconscient, aquest episodi negre de la història s'ha esborrat de la memòria durant anys. I el silenci i l'oblit no ajuden a prevenir altres atrocitats i barbàries que es poden produir en un futur més o menys llunyà.

La recerca no ha estat gens fàcil. En molts casos, s'ha tractat d'una feina laboriosa i fins i tot detectivesca per anar trobant petits detalls, fets, circumstàncies i dates que ens ajudaven a completar les biografies. Hem de dir que també ha sigut un treball molt gratificant, sobretot quan trobàvem alguna dada interessant, diferent, que de vegades ens portava a seguir un nou fil o a localitzar una persona que no havia sigut comptabilitzada.

No cal dir que vam iniciar la recerca a partir dels treballs ja existents, sobretot el llibre de Montserrat Roig, el de Benito Bermejo i Sandra Checa, i les diverses recopilacions publicades o penjades a la xarxa. De seguida ens vam adonar que, a través d'internet, teníem accés a documents originals. Així, vam poder consultar les llistes oficials de persones detingudes a França enviades a les presons alemanyes, les llistes de deportats que formaven part dels diversos combois que els transportaven als camps nazis i, fins i tot, molta informació sorgida dels mateixos camps. Vam constatar que hi havia contradiccions, inexactituds i mancances i vam intentar, en la mesura del possible, anar a les fonts. Per això, sempre que ha sigut possible,

hem acudit als registres civils per confirmar les dades de naixements, matrimonis i defuncions, i també hem demanat informació a alguns arxius d'Espanya, de França i d'Alemanya. No hem pogut consultar tots els expedients que hem demanat, perquè en alguns casos les sol·licituds s'han d'enviar per a un nombre molt reduït de persones i triguen molt a contestar.

En el decurs de la investigació, ens vam plantejar d'incloure en la recerca no només els nascuts i residents al Berguedà sinó també els de les zones properes, com el Lluçanès, el nord del Bages, el Solsonès i una part de la Cerdanya. Per altra banda, a més dels deportats en sentit estricte, també vam trobar informació sobre altres persones que no van arribar a entrar als camps de concentració i extermini, però van lluitar contra els nazis a través de la Resistència o bé van ser explotats en diverses indústries alemanyes de l'època del Tercer Reich com a treballadors esclaus. Tots mereixen ser rescatats de l'oblit, però va arribar un moment en què el projecte prenia unes dimensions massa considerables i, per qüestions de viabilitat, ens vam veure obligats a limitar-nos en els deportats als camps de concentració nascuts al Berguedà i els que en un moment o altre van viure a la comarca o bé hi tenien alguna relació, i vam deixar la resta per a una altra ocasió.

El treball se centra, doncs, en les fitxes biogràfiques dels berguedans que van ser deportats als camps de concentració nazis. Des de l'àmbit local pretenem donar una visió més global i àmplia sobre els protagonistes. Hem estructurat totes les biografies amb un mateix format perquè tinguin una certa homogeneïtat. Al final de cada capítol, se citen les fonts documentals i bibliogràfiques usades, però, per evitar repeticions, normalment hi figuren a través de sigles o abreviatures, que es poden consultar al final del llibre.

Sempre que va ser possible, vam contactar amb els familiars, no només perquè aportessin dades i material, sinó també per donar als fills, nets o nebots dels deportats l'oportunitat d'exposar els records i l'experiència que va suposar per a ells l'internament en un camp de concentració nazi del pare, l'avi o l'oncle. Ens va semblar que incloure també el contingut d'aquestes entrevistes servia per trencar la fredor que suposa l'acumulació de dades i, alhora, era una manera d'oferir una visió més humana de la història. No s'ha d'oblidar que l'experiència de la deportació no només va ser traumàtica per als deportats, sinó que també ho va ser per als seus familiars. Alguns d'aquests relats resulten colpidors pel que tenen de cruels les experiències que els va tocar viure.

Els autors

Introducció

A les acaballes de la Guerra Civil Espanyola va començar la fugida de molts republicans cap a França, entre els quals hi havia molts catalans. Es va iniciar el que després s'ha denominat *la Retirada*. Els mesos posteriors a la Batalla de l'Ebre (del 25 de juliol al 16 de novembre de 1938), ja hi va haver moltes persones que travessaven la frontera francesa, però va ser amb la caiguda de Barcelona a mans de l'exèrcit franquista el 26 de gener de 1939 que la fugida cap a França es va convertir en un èxode massiu.

El pas de la frontera a través de diferents punts dels Pirineus tenia com a objectiu, sobretot, esquivar la repressió indiscriminada que el nou règim dictatorial practicava contra els republicans en els territoris conquerits pels franquistes. Com es va veure més endavant, la majoria dels que durant la República havien tingut alguna responsabilitat política, per petita que fos, o havien dut a terme activitats sindicals, culturals o catalanistes d'algun tipus i van decidir quedar-se van ser condemnats a la presó i, en molts casos, van ser assassinats. Pel sol fet de ser considerades no addictes al nou règim, moltes persones van haver de suportar el rebuig social, que sovint incloïa l'acomiadament de la feina i el desterrament del lloc de residència.

El 27 de gener de 1939 el govern francès, encapçalat aleshores per Édouard Daladier, va decidir obrir la frontera per a tothom que hi arribés. El mes de març de 1939 s'estima que el nombre de refugiats espanyols a França era de mig milió. L'acolliment va ser diferent segons el lloc on van anar a parar. En alguns casos van ser rebuts amb mostres de solidaritat i, en d'altres, amb desconfiança i hostilitat.

L'arribada de tantes persones en poc temps va desbordar les autoritats franceses, que van tenir problemes per gestionar l'assimilació d'aquella

allau de refugiats. L'acolliment es va fer amb improvisació i manca de mitjans. Enmig d'aquella situació de caos i incertesa, en la sort de cadascú hi van tenir molt a veure la solvència econòmica, la relació amb determinades formacions polítiques i, fins i tot, les coneixences. Així, n'hi va haver que, passada la frontera, es van poder establir en alguna població francesa i van trobar una ocupació, ja fos en treballs agrícoles o en altres feines més o menys precàries. Però la immensa majoria van anar a parar als camps de refugiats habilitats pels francesos en diferents llocs del seu territori, sobretot al sud. Eren instal·lacions que no reunien unes mínimes condicions d'habitabilitat i salubritat.

Sobretot els primers mesos, la situació dels refugiats als camps va ser deplorable. A mesura que s'anaven organitzant, a través de les gestions realitzades per algunes formacions polítiques, hi va haver afortunats que en van poder sortir per anar a treballar i uns altres van ser traslladats a Rússia o a països d'Amèrica del Sud disposats a acollir-los.

Passaven els dies i la immensa majoria de refugiats continuaven als camps. Alguns van sucumbir a les pressions que rebien i van tornar a Espanya, on van haver d'afrontar la nova situació. Com que cada vegada es veia més propera l'eventualitat d'una guerra amb l'Alemanya de Hitler, el 12 d'abril de 1939 el govern francès de Dadalier va emetre un decret en què establia que els refugiats espanyols d'entre vint i quaranta-vuit anys fessin prestacions a França en forma de treball. Així van néixer les Companyies de Treballadors Estrangers (CTE), unitats de civils a les ordres de comandaments militars que es van dedicar bàsicament a construir fortificacions i a altres feines auxiliars per a l'exèrcit.

Malgrat que les condicions tampoc no eren massa favorables, molts refugiats es van apuntar a les CTE, de grat o per força, perquè els suposava una oportunitat de sortir dels camps i, alhora, rebre més menjar i una petita compensació econòmica. Es calcula que van ser uns 50.000 els refugiats que es van integrar a les CTE. La majoria realitzaven treballs de reforç de la frontera francesa, sobretot a l'entorn de la Línia Maginot, construcció defensiva que havia de parar l'avanç de l'exèrcit alemany. També n'hi va haver que es van allistar a la Legió Estrangera o als Regiments de Marxa de l'exèrcit francès, però van ser molt més pocs.

Malgrat que França havia construït una línia defensiva a prop de la frontera amb Alemanya i s'havia preparat per a la guerra, entre el maig i el juny de 1940 Hitler va organitzar una gran ofensiva terrestre i la Wehrmacht, l'exèrcit alemany, va començar a ocupar el territori francès gairebé sense resistència. Com que els membres de les CTE treballaven

majoritàriament a prop de la frontera, van ser dels primers a rebre l'embat dels invasors. Com a resultat de la desbandada que es va produir, les companyies es van dispersar i la majoria de treballadors que en formaven part van caure en poder dels alemanys.

Els republicans espanyols detinguts per la Wehrmacht foren considerats presoners de guerra. Els van ingressar als Frontstalags, presons instal·lades en territori francès, i després els transportaren als Stalags, camps de presoners situats en diferents punts d'Alemanya i els territoris ocupats.

El govern de Vichy, amb la connivència de la Gestapo i del govern de Franco, va abandonar els presoners espanyols a la seva sort. Se sap que el govern alemany va oferir a Franco la possibilitat d'extradir-los cap a Espanya, però el ministre d'Afers Exteriors de l'època, Ramón Serrano Suñer, ho va rebutjar dient que eren apàtrides indesitjables. Va ser l'últim gest que els va obrir el camí cap als camps de concentració nazis.

A partir de l'agost de 1940, els deportats espanyols van començar a arribar als camps de concentració i extermini alemanys. Es calcula que hi van entrar uns 10.000 republicans espanyols, uns 3.000 dels quals eren catalans. Dels aproximadament 7.200 espanyols que van entrar a Mauthausen, en van sobreviure uns 2.500.

Els transports massius de republicans espanyols cap a Mauthausen es van produir entre l'agost de 1940 i l'abril de 1941. Alguns dels primers deportats espanyols que van arribar a Mauthausen van ser els encarregats d'acabar-lo de construir, però a la majoria els van fer treballar a la pedrera o en altres feines molt dures. Tots portaven el triangle blau dels apàtrides i la R de Rotspanier, perquè eren considerats rojos espanyols.

Passats els enviaments massius a Mauthausen dels primers mesos de la guerra, una altra via que va portar irremissiblement molts republicans als camps de concentració va ser la seva detenció per part de la Gestapo sota l'acusació de formar part d'alguna organització resistent.

El novembre de 1942, amb l'ocupació de tot França per part de la Wehrmacht, els republicans espanyols que havien travessat la frontera i no havien estat deportats es van trobar que residien en un territori dominat pels alemanys. N'hi va haver molts que, duts pels ideals i les conviccions polítiques, es van enrolar a la Resistència francesa contra els nazis.

Aprofitant la seva experiència durant la guerra d'Espanya, alguns van optar per la lluita armada contra l'invasor a través de les Forces Franceses de l'Interior (FFI) o per la guerra de guerrilles i la pràctica de sabotatges contra els interessos i els militars alemanys des del maquis o el grup de Guerrilleros Españoles. També van participar en la recollida d'armes i

material que els anglesos llançaven en diversos punts des d'un avió i es van introduir en les múltiples xarxes d'evasió, a través de les quals van ajudar jueus, aviadors anglesos i persones en perill a travessar la frontera per fugir de la França dominada pels nazis.

En algunes zones de França, els republicans espanyols van ser els capdavanters en la lluita per l'alliberament de moltes ciutats i també van participar de manera destacada en l'alliberament de París, a través de la Novena Companyia, anomenada *La Nueve*, enquadrada dins de la Divisió Leclerc, de la qual formaven part cent cinquanta republicans espanyols.

Alguns resistents van perdre la vida en la lluita armada contra el nazisme, mentre que d'altres van ser capturats pels alemanys i, com els treballadors de les CTE del començament de la guerra, van ser enviats als camps d'extermini nazis. En aquest cas, no tots van anar a parar a Mauthausen, sinó que a alguns els van internar a Buchenwald, Dachau i altres camps. Les dones, sobretot a Ravensbrück.

Un percentatge molt elevat dels internats als camps van morir a causa de l'exploració, les tortures, els experiments i les condicions infrahumanes a què van ser sotmesos. Només van sobreviure els més forts i els que van tenir la sort de ser destinats a feines poc dures.

Un cop acabada la Segona Guerra Mundial, els republicans espanyols que van sobreviure a la barbàrie es van trobar que no tenien un país on anar. No podien tornar a l'Espanya del dictador Franco, perquè s'exposaven a ser empresonats o potser afusellats. Gairebé tots es van quedar a França, on la vida no els va ser gens fàcil. No va ser fins al cap d'uns quants anys que alguns dels supervivents, molt pocs, van tornar a Espanya.

Sumari

Agraïments.....	7
Justificació	9
Introducció.....	11
 DEPORTATS BERGUEDANS	15
Els deportats	17
Treballar per als francesos.....	20
De les presons de França als camps de concentració	21
Sobreviure o morir.....	24
Persones no incloses en aquest treball.....	27
 BIOGRAFIES I VIVÈNCIES	29
Aloy Montblanc, Benet.....	31
Altarriba Bosoms, Celestí	33
Armengol Calderer, Ramon	37
Vivències: Ramon Bertran Armengol	38
Arnau Vima, Lluís	41

Barberà Pla, Antoni	45
Vaixells-hospital a Portvendres	47
Vivències: Andreu Barberà Santies	48
Bragulat Pujol, Pere	53
Bravo Martínez, Antoni	55
Vivències: José Bravo Fernández	60
Brull Solares, Josep	63
El camp d'instrucció de Graugés	67
<i>El Negus de Tardienta</i> a Graugés	68
Vivències: Mònica Brull Pester	70
Bueno Gil, Miguel	73
La xarxa d'evasió Ponzán	75
Bueno Vela, Alfonsina	77
Bueno Vela, Josep	81
Call Plana, Miquel	83
Calsina Claret, Àngel	85
Vivències: Jordi Calsina Pons	87
Camprubí Sellas, Ramon	93
Vivències: Josefina Camprubí Clotet	94
La placa 11575	95
Canal Arderiu, Josep	97
Canal Viladomat, Jaume	99
El comboi dels 927 o tren d'Angulema	100
Candàliga Candàliga, Esteve	101
Cardona Ribera, Esteve	103
Carrera Font, Jaume	105
Costa Cardona, Agustí	107
Duró Sabata, Josep	111
Vivències: Aina Duró Sans	115
Ester Borràs, Josep	117
Fernández Mayo, Amadeo	123

Figueres Figueres, Salvador.....	125
Flotats Caus, Esteve.....	135
Vivències: Alba Fernández Ruiz i Montserrat Ruiz Flotats	138
García Cano, Antoni	141
Antoni Garcia Cano al llibre de Montserrat Roig.....	142
Garriga Riera, Enric	145
Vivències: Maria Alba Rotchés Garriga.....	146
Giménez Navarro, Francesc.....	149
Girona Prades, Climent	153
Huch Berenguer, Francesc.....	155
Illat Ester, Galderic	159
Vivències: Marcel Sabata Suñé.....	161
Latrilla Casafont, Roc	163
Vivències: Pilar Latrilla Sala	164
Manubens Pregonas, Ramon	167
L'alliberament de Mauthausen segons Ramon Manubens.....	169
Vivències: Jordi Plana Pey.....	170
Muntada Villaró, Pere	173
Orriols Marín, Miquel.....	177
Pagerols Masforroll, Lluís.....	179
Pericé Comellas, Antoni.....	181
Vivències: Antoni Pericé Arderiu	185
Vivències: Neus Masanés Santcliments	185
Poch Sardà, Joan	187
La foto	190
Pons Pons, Climent.....	193
Pons Rosell, Joan.....	195
Vivències: Antoni Blesa Abad	197
Pous Viñeta, Joan	201
L'exili de la família	205
Vivències: Joan Boix Pous.....	207

Puigcercós Fígols, Joan	211
Pujol Soler, Ramon	215
Redondo Flores, Carlos	219
El CRIM 14	224
Vivències: Xavier Bella Redondo	226
Robert Rovira, Pere	227
Rubio Delgado, Josep	229
Vivències: Joan Rubio Rius.....	233
Sabata Caselles, Alfons	239
Sala Besas, Ramon.....	241
Vivències: Ester Sala Méndez.....	244
Sala Guixé, Josep.....	247
Vivències: Rosa Puig Sañas, Josep Roma Cunill i Marc Dautun..	249
Sánchez López, Àngel	253
Santandreu Tort, Carles.....	255
Vivències: M. Àngels Jordà Bonada i Xavier Santandreu Jordà ..	258
Serra Janer, Ramon.....	261
Simon Bessa, Ramon	263
Vivències: Hortènsia Simon Pursals	264
Simon Mill, Josep	267
Vivències: Pepita Simon Camprubí	271
Vivències: Fina Madrid Simon.....	273
Solà Guinovart, Pere.....	275
Vivències: Salvador Solà Casals	277
Solé Canals, Josep.....	279
Soler Soler, Joan.....	283
Vivències: Mònica Soler Calvo i Hermínia Soler Valero.....	285
Toran Martínez, Bernat	287
Vivències: Rosa Toran Biver.....	290
Ubach Peralba, Marcel·lí	295

Vaquer Casals, Emili.....	297
Ventura Tor, Salvador	299
Vivències: Salvador Eugenio Ventura.....	301
Vidal Esteva, Josep	303
Vilaseca Carrió, Llorenç	305
Villaró Canellas, Josep.....	309
Vivències: Manel Garriga Dalmau	312
 ALTRES DEPORTATS RELACIONATS AMB EL BERGUEDÀ.....	315
Amat-Piniella, Joaquim	317
Aparicio Sancho, José	321
Farràs Martín, Joan.....	323
Hidalgo Pérez, Pedro	325
Vivències: Maria Àngels Caus Macià	326
Josefina i Maria Maranges Bover.....	329
 Abreviatures de bibliografia, premsa i arxius consultats.....	333
Abreviatures de persones consultades i que han col·laborat.....	349